

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Germanisztika Program – Néerlandisztika Alprogram

DOKTORI TÉZISEK

Pécsi Emőke

A dolgozat címe:

Más hangon: A másság (de)konstrukciója Carry van Bruggen korai prózájában

Témavezető: Dr. Gera Judit

1. Célkitűzések

Carry van Bruggen meglehetősen ambivalens jelensége a holland századelő irodalmának. Bár az ez idő tájt publikáló holland írók műveinek döntő többsége mára már feledésbe merült, a Van Bruggen-életmű mind a mai napig úgymond a „kánon peremén” egyensúlyoz. Jelen disszertáció indíttatása elsősorban az írónőnek a holland nemzeti kánonban való ambivalens, *megettűrt* helyzetében gyökerezik. Miközben rámutatok e helyzet okaira, bemutatom az életmű azon vonatkozásait is, melyek idáig rejtve maradtak az értelmezés számára, hiszen éppen ezek azok az aspektusok, amelyek igazán izgalmassá tehetik a Van Bruggen-szövegeket a huszonegyedik század olvasói számára is.

Az új, lehetséges jelentéssíkokat újfajta, korábban mellőzött olvasatokkal hozom felszínre, így módon a Van Bruggen-kutatást új perspektívába helyezem, megkérdőjelezve számos korábbi, az írónő munkásságával kapcsolatos megkövült kijelentést. Minthogy a recepció leginkább vitatható megállapításai – csakúgy, mint az életmű leginkább újszerű aspektusai – valamilyen módon a másság különféle megjelenési formáihoz, illetve e másságokról szóló elképzelésekhez, beszédmódokhoz kapcsolódnak, jelen dolgozat is a másság konstrukciója köré szerveződik. Munkám során a következő főbb kérdésekre kerestem választ:

- 1) Ha feltételezzük, hogy az irodalom egy centrum-periféria-modellben dinamikusan létező irodalmi művek rendszerhalmaza, akkor kérdésem, hogy a Van Bruggen-

művek hogyan mozognak e rendszeren belül, és ezt a mozgást mennyiben határozza meg a másság diszkurzusa;

- 2) Mennyiben nevezhető a Van Bruggen-életmű fogadtatása és befogadása paradigmaticusnak az adott történeti szituációban, avagy lehet-e adekvát egy magyar párhuzam?
- 3) Hogyan, milyen formákban jelenik meg a másság élménye (egyéni és kollektív szinten) Van Bruggen korai prózájában?
- 4) Van Bruggen másság-reprezentációja mennyiben támaszkodik régebbi, hagyományos sémákra, illetve mennyiben kérdőjelezi meg (dekonstruálja) azokat?
- 5) Hol helyezkednek el ezek a művek a realizmus és modernizmus viszonylatában, és milyen szerepe van ebben a másság reprezentációjának?

2. Kritikai módszerek

Dolgozatom témája és célkitűzései mindenekeelőtt *ideológiakritikai* megközelítést implikálnak. Az ideológiakritika kiindulási tézise szerint semmilyen reprezentáció sem képes kivonni magát teljes mértékben korának ideológiája (ideológiái) alól. Ez távolról sem azt jelenti, hogy egy adott reprezentáció szimplán „tükrözné a valóságot” (marxista terminussal élve), jobban mondva az adott kor ideológiáját, hanem azt, hogy azzal összetett, *dialogikus* viszonyban áll. Az ideológiakritika e viszonyok természetét kutatja, és kísérletet tesz annak feltárására, hogy az adott kor értékítéletei, hatalmi viszonyai hogyan strukturálják a vizsgált reprezentációt, továbbá hogy ez utóbbi mennyiben „írja alá” (támogatja), illetve mennyiben „írja felül” (kérdőjelezi meg) az előbbieket.

Az ideológiakritika nem felszámolni akarja ezeket a működéseket (mint ahogy azt olykor feltételezik), hanem mindenekeelőtt *explicitté* kívánja tenni azokat a befogadó számára, illetve betekintést kíván nyújtani a kulturális reprezentációk e nyitott rendszerének működési sajátosságaiba. Teszi ezt azért is, mert a *jelentésképzés módozatára* utaló „ideológia”-fogalma nem egyének vagy csoportok tudatos gyakorlatát ragadja meg, hanem olyan rejtett, érték- és normaközvetítő működéseket, melyek a tudat mélyebb régióiban, „természetesnek” tűnő habitusok formájában fejtik ki hatásukat. (vö. Alphen 1987)

Az ideológiakritika legitimitását és tágabb elméleti keretét azok a posztmodern kultúra- és irodalomelméletek adják, melyek szerint az esztétikai ítélet és a kultúra intézményei maguk sem ideológiamentesek, sőt, nem csekély szerepet játszanak a normákhoz és értékekhez kapcsolt hatalmi viszonyok intézményesülésében. Az ideológiakritika nem egy

homogén kritikai rendszer a posztmodern irodalomtudományokon belül, inkább olyan kutatási iránynak (szemléletnek) nevezhető, mely a konkrét vizsgálódások fókusza szerint egyéb (főként posztkulturális, szintén nem homogén) kritikai rendszerekben (*gender*-kritika, posztkolonialitás, új historizmus) realizálódhat, elsősorban szöveg- és recepcióelemzés formájában melynek során nagy szerepet kap a dekonstrukció mint olvasási gyakorlat.

Dekonstruktív módon ugyanakkor nem csupán az irodalmi szövegek vizsgálhatóak, hanem a különböző, akár magáról az irodalomról, akár az általam elemzett művekről vagy ezek szerzőjéről korábban kialakult diszkurzusformák is. De tovább megyek. A dekonstrukció nem csak interpretációs gyakorlat lehet: *maguk az irodalmi szövegek is lehetnek dekonstruktívak*. Disszertációm címében konkrét utalás történik arra vonatkozólag, hogy a Van Bruggen-szövegek részben felfoghatóak a másságról alkotott szövegek (másság-diszkurzusok) metaolvasataiként is, amennyiben a szerző azokat kritikai attitűddel „olvasva”, mint egyfajta *resisting reader* („ellenszegülő olvasó”) *írja*. A feminista kritikai olvasattal többek között azt vizsgálom, hogy Van Bruggen művei, azok nőalakjai, illetve magáról az írónőről és a műveiről szóló szövegek hogyan viszonyulnak az adott korszak nőiség-konstrukcióihoz. A posztkoloniális kritikával mindenekelőtt a szóban forgó irodalmi művekben tetten érhető, egymással dialogikus viszonyban álló (tágabb értelemben vett) koloniális és anti-koloniális diszkurzust fogom nyomon követni és leírni, miközben kitérek a koloniális és patriarchális diszkurzusok erőteljesen kitapintható párhuzamaira is.¹

Ahogy fentebb már említettem, a vizsgálódás körébe nem csak irodalmi, hanem irodalomkritikai szövegeket is bevonok, melyek között szintén bonyolult relációs kapcsolatokat feltételezek. Az új historisták szerint az irodalmi és nem irodalmi szövegek elválaszthatatlan cirkulációban léteznek. Az új historizmusnak ezért fontos, kedvelt módszere az azonos időszakból származó irodalmi és nem irodalmi szövegek párhuzamos olvasása. Az elemzett szövegek segítségével explicitté és dekonstruálhatóvá válnak azok a metanarratívák, melyeket a „modern” nagy történelmi összefüggéseként értelmezett (vö. Bókay 2006:276-277). Az egymástól térben és a konkrét témában távol eső kritikai szövegek közti indirekt, mégis erőteljes párhuzamok igazolni látszanak azt a feltételezést, miszerint a szövegek olyan általános kulturális konvenciók mentén jönnek létre, melyek az egész európai kultúrát mélyen áthatják, és amelyek semmiképp sem függetleníthetők a másságról szóló diszkurzusoktól (vö. Meijer 1996:33).

¹ Carry van Bruggen korai életművéből az alábbi szövegeket elemzem behatóbban: *Aankomst in Indië* (Érkezés Kelet-Indiába, 1905, elbeszélés), *Een badreisje in de tropen* (Gyógyutazás a trópusokon, 1910, elbeszélés), *Het onbegrepene* (A felfoghatatlan, 1907, elbeszélés), *De verlatene* (Elhagyatva, 1910, regény).

3. A dolgozat eredményei

Dolgozatom bevezetőjében öt kérdés köré szerveztem azt a szempontrendszert, mely alapján a kijelölt korpuszt (a Van Bruggen-recepciónak valamint a Van Bruggen-életmű korai szakaszának a másság-diszkurzussal való érintkezési pontjait) vizsgáltam. Az alábbiakban az e kérdésekre adott válaszokban foglalom össze következtetéseimet:

- 1) Megállapítható, hogy a Van Bruggen-recepció több ponton is szorosan kapcsolódik a másság, azon belül a zsidókról, az autodidaktákról, a nőkről, a nőírókról, még jobban leszűkítve a kört pedig a holland századfordulón és századelőn alkotó nőkről és azok műveiről folyó diszkurzushoz. Az írónőnek – társadalmi helyzetéből kifolyólag – folyamatosan szembesülnie kellett a műveit bíráló kritikusok nőekkel, illetve autodidakta nőekkel kapcsolatos előítéletes attitűdjével. A művek későbbi recepciója során a kritikusok folyamatosan gyakorolták az irodalomtörténet-írásban bevett *nőellenes diszkurzív stratégiákat*: a Carry van Bruggenről mint „kivételes nőíróról” szóló beszéd is ilyen stratégiaként értelmezhető. Az írónő műveiben tematizálódó másság-élményt hosszú ideig Van Bruggen életkörülményeinek az alkotás folyamatában kulminálódó *negatív* hozadékaként értelmezték („frusztráció”, „komplexusok”, „megkeseredettség”, „trauma”, „frigiditás”). Mindezekből következik, hogy a holland irodalomtörténet-írás és -kritika egészen a közelmúltig nem volt képes teljes mélységében feltárni az írónő másság-élményeinek *pozitív-megtermékenyítő* szépirodalmi vonatkozásait, sem a nőkérdéshez, sem a grammatikai helyzethez, sem a zsidósághoz, illetve a szexualitáshoz való tényleges viszonyulását. A nyolcvanas évek elején az irodalomtudományban (is) bekövetkező szemléletváltás mindazonáltal jó irányba mozdította el a Van Bruggen-kutatásokat. Az elmúlt pár év kritikai termésében alkalmazott szempontrendszerek már egyértelműen integrálják a *másság mint hierarchizált különbség* különféle vonatkozásait is az életmű mélyrehatóbb feltárása érdekében.
- 2) A dolgozatban bemutatott magyar párhuzam, Kaffka Margit irodalomtörténeti alakjának vizsgálata rámutat azokra az irodalmi rendszeren belül artikulálódó *paradigmatikus egyezésekre*, melyeket a múlt századelő nőkről szóló diszkurzusa generált Európa-szerte. Carry van Bruggen és Kaffka Margit, mint koruk „kivételes

nőírói” hasonló szemiotikai funkciót töltenek be az irodalmi rendszeren belül, nevezetesen életben tartják annak patriarchális diszkurzusát. A huszadik század első felében kialakult és a szóban forgó diszkurzív stratégián keresztül működtetett, nőírókról szóló kijelentések rendszere mind a mai napig erőteljesen érezteti hatását a kánonképződés folyamatában, Magyarországon éppúgy, mint Hollandiában.

- 3) Van Bruggen másság-élményét, illetve a különböző társadalmi diverzitásokkal kapcsolatos jelenségeket (valóságok/kultúrák konfrontálódása, előítélet, diszkrimináció) tudatosan teszi szépirodalmi (és filozófiai) munkásságának vezérmotívumává. Az élményszerűség – az alkalmazott narratív eljárások folytán (szubjektív nézőpont, átélt beszéd stb.) – erőteljesen kitapintható a szövegekben. Az olvasó rákényszerül arra, hogy maga is átélje, megélje a másságot, és ez elsődleges fontosságú a másság mint „hierarchizált különbség” dekonstruálása során. A másság „átélhetősége” és „megjeleníthetősége” érdekében Van Bruggen már korai írásainak egy részében is egy már modernistának nevezhető koncepció felé közelít.
- 4) Van Bruggen korai szövegeiben is határozottan artikulálódik az a tudatos írói koncepció, mely a korabeli diszkurzusok által megrajzolt másság-konstrukciók lebontását tűzi ki célul. A szövegekben alkalmazott, a modernizmus felé elmozduló, illetve azt megvalósító narratív eljárások lehetővé teszik a másság mint *hierarchizált* különbség, illetve a másság *konstruált* voltának szövegbeli megjelenítését. Ennek eredményeként Carry van Bruggen korai életműve a vizsgált szövegek tekintetében *szubverzív* módon kapcsolódik a holland-indiai (tágabb értelemben a koloniális) és a holland-zsidó (tágabb értelemben a zsidókról és a zsidóságról szóló) irodalmi tradíció folyamába. A másság nagyfokú dekonstrukciója révén a szóban forgó szövegek nem simulnak bele észrevétlen a *pretext*be, hanem izgalmas párbeszédet folytatnak vele, illetve megkísérlik felülírni azt.
- 5) Az a leegyszerűsítő elképzelés, miszerint Van Bruggen művei még a realizmus, illetve a naturalizmus jegyében születtek, mindenképp tarthatatlan, de erősen vitatható az a feltevés is, miszerint csak utolsó műve vagy csak kései alkotói korszaka fogant volna a modernizmus jegyében. Dolgozatom tanulsága szerint ez a fajta éles felosztás nagymértékben korlátozza az életmű teljesebb, illetve tágabb interpretációját. Az

általam vizsgált szövegek számos olyan jellemzővel rendelkeznek, melyek lehetővé teszik, sőt, implikálják a „modernista kód” alkalmazását, azaz a szóban forgó szövegeknek egy modernista szemantikai univerzumon belül történő olvasatát. Ez természetesen nem zárja ki egyéb (naturalista, impresszionista, szecessziós stb.) olvasatok esetlegesen adekvát voltát, de kinyitja a szöveg újszerű, modernista aspektusát – adott esetben újszerű, izgalmasabb jelentések felé –, illetve feltárja a szöveg innovatív momentumait. Ez utóbbi fontos szempont lehet az értékítélet-alkotás során, mert az irodalmi rendszeren belül a centrum felé mozdíthatja el a szóban forgó életművet.

A tézisekben hivatkozott irodalom

- Alphen, Ernst van: *Bang voor schennis? Inleiding in de ideologiekritiek*. Utrecht, 1987 HES.
- Bókay, Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest, 1996 Osiris.
- Bruggen, Carry van: *'n Badreisje in de tropen*. Schoorl, 1988 Conserve.
- Bruggen, Carry van: *De verlatene. Een roman uit het joodse leven*. Amsterdam, 2002 Maarten Muntinga.
- Bruggen, Carry van: *In de schaduw (Van kinderleven)*. Amsterdam, 1907 Van Holkema & Warendorf.
- Bruggen, Carry van: Aankomst in Indië. In: Jan Fontijn – Diny Schouten (szerk.): *Carry van Bruggen. Een documentatie*. 's-Gravenhage, 1985 Nijgh & Van Ditmar, 123-130.
- Meijer, Maaïke: *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam, 1996 Amsterdam UP.